ФІНАНСИ

УДК 334.021

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.48.42-49>

А. Сизов, канд. екон. наук

alik_sizov@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-6400-3951,

О. Коваль, ад'юнкт наук.-організац. від-ня Військового інституту

kovaloles@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-2696-7204

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ У ЧАСТИНІ ОБОРОННОЇ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

Досліджено питання розвитку людського потенціалу як одного з основних джерел людського капіталу та інтелектуальної праці у сфері оборони країни та в країні в цілому. Висвітлено проблеми втрати людського потенціалу ще на етапах його створення шляхом аналізу соціально-економічної та військової ситуації в Україні, зокрема демографічних змін, змін валового внутрішнього продукту, проблеми нерівності доходів населення порівняно з деякими європейськими країнами, принципів кадрової політики в ЗС України, управління та витрат на оборону в розрізі частки державного бюджету у сфері оборони. Результати аналізу свідчать про високий рівень нерівності серед населення України; низький рівень купівельної спроможності; про наявність великої заборгованості в заробітній платі, що негативно впливає на можливість відтворення трудових здібностей людини, а також проблеми з забезпеченням відповідності загальноприйнятим міжнародним нормам і практиці у сфері оборони. Визначено, що доцільне створення сприятливого інвестиційного клімату для громадян України; зміна моделі соціально-економічного розвитку задля використання людського капіталу, розвитку науки та інновацій; залучення іноземних інвестицій; підтримка національного виробника; збереження та створення нових робочих місць; продовження освітньої реформи з метою запровадження наукових спеціальностей, які будуть актуальними в майбутньому, враховуючи технологічний прогрес; боротьба з нерівністю доходів населення, створення "середнього класу"; забезпечення можливості громадян отримувати гідну винагороду за чесну працю. Незважаючи на показове зростання економічних показників, Україна досі характеризується високим рівнем бідності населення. Ця проблема в розвинених країнах вирішується через адекватну та ефективну державну політику у сфері економічної безпеки, підтримки національного виробника, створення сприятливих умов для інвестиційних процесів, робочих місць, забезпечення належного фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я, освіти та науки, а задля підвищення військового потенціалу – покращення процесів бюджетного планування на оборонні цілі, проведення ефективної кадрової політики в ЗС України та продовження військово-освітньої реформи.

Ключові слова: людський потенціал, військовий потенціал, валовий внутрішній продукт, економічна безпека, оборонна економіка людський капітал.

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України понесло за собою первинне формування демократичного устрою з належним розвитком військової, соціально-економічної системи, ринкової економіки та набуття державою певних зобов'язань перед населенням України, зокрема, у створенні сприятливих умов праці, гідної заробітної плати, перспектив у професійному розвитку, забезпечення високого рівня охорони здоров'я та якісної освіти. Захист прав та інтересів людини, створення гідних умов життя, ефективна політика в державному регулюванні військової та соціально-економічної системи мають стати пріоритетними цілями з боку держави задля розвитку та можливості реалізації людського потенціалу в усіх сферах діяльності людини. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу є одним із найважливіших факторів економічного зростання.

Сьогодні в країні існує велика різниця у доходах населення, а саме, між бідним та багатим класами. Середній клас в Україні існує, хоча це поняття й відносне. Причина, чому за опитуванням Держстату в Україні таких всього 1,1 % – в некомплексному підході, адже в людей питали, яким класом вони самі себе вважають [1]. Це породжує проблему нерівності та несправедливості у зв'язку з неможливістю отримання гідної заробітної плати більше половини населення за чесну працю.

Погіршення демографічної ситуації в країні з моменту проголошення її незалежності лише посилює проблему масового відтоку висококваліфікованих та освічених спеціалістів, вимивання робочих місць у зв'язку з процесами глобалізації по всьому світу. Технологічний прогрес створює ризики вимирання більшості професій шляхом автоматизації та все більшого розвитку інфор-

маційних систем. Пандемія COVID-2019 змусила роботодавців скоротити кількість працівників у штаті, перевести робочий процес зі стаціонарного на дистанційний.

Основною проблемою втрати людського потенціалу ще на етапі його формування є відсутність комплексу інституційних та структурних реформ, які б завершили трансформацію військової, політичної і соціально-економічної системи та покращили життя громадян України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимало науковців, які досліджують актуальні проблеми та шляхи щодо покращення соціально-економічного становища суспільства, акцентують свою увагу на людському потенціалі. Серед робіт вітчизняних економістів найбільш суттєвими є дослідження О. Грішнєвої, Е. Лібанової, Р. Яковенко, П. Мазурок, О. Панькової, І. Гайдук. Зокрема, О. Грішнєва визначила людський потенціал, як чинник економічної безпеки особи, підприємства, суспільства; Е. Лібанова розкрила шляхи покращення демографічної ситуації в країні, а Р. Яковенко визначив теоретичні та практичні аспекти покращення соціально-економічної системи України. Проте питання розвитку людського потенціалу досить неоднозначне. Розбіжності аналітиків та експертів доводять те, що актуальність цієї теми з урахуванням постійного руху економічних процесів невичерпна. Питання військової сфери досліджували Харі Букур-Марку, Міхалі Замборі, Ференц Молнар у розрізі тем розподілу ресурсів у сфері оборони, економічно ефективного управління і витрат на оборону, а також принципів та практик кадрової політики.

Метою статті є дослідження питання розвитку потенціалу військовослужбовця із застосуванням кореляції з поняттям людського потенціалу на прикладі аналізу рівня

оборонних витрат серед усіх витрат держави – частки валового внутрішнього продукту (ВВП), що розподіляється на ЗС України; важливості проведення ефективної кадрової політики; демографічної та соціально-економічної ситуації щодо нерівності в доходах серед населення, його еміграції до країн з вищим рівнем життя; рівнем забезпечення освітою та належним рівнем охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Найважливіше питання в сучасних суспільствах – гроші. У демократичних суспільствах важливіша лише одна проблема – урядові гроші" – Шаба Ласло, колишній міністр фінансів Угорщини. Держава й уряд відповідають за виконання задач, що стосуються оборони країни. Якщо бути точним, то за це відповідальне Міністерство оборони. У співпраці з іншими міністерствами воно організовує і забезпечує оборону Батьківщини. Оборонна економіка – це частина національної економіки, яка споживає оборонні ресурси, професійно їх використовує і перетворює на оборонні можливості. Основним джерелом фінансування оборони є основний державний бюджет, а планування витрат на оборону – невід'ємна частина планування державного бюджету [2].

Оборонні витрати відіграють важливу роль у національній економіці та суспільстві, а також є поясненням військових результатів національної безпеки. Зазвичай в обороні зайнято близько 2 % активного населення, на неї витрачається більше 1 % ВВП або понад 4 % усіх урядових витрат. Прямий вплив оборонних витрат на економічне зростання в різних державах не однаковий і залежить від багатьох чинників, наприклад: чи створюють поставки сприятливі умови для національної промисловості, чи відвертає оборонна індустрія ресурси від інших секторів, на зразок охорони здоров'я чи освіти [3].

Військовий потенціал країни корелює з поняттям людського потенціалу, в основі яких лежить основний ресурс – людський. Людський ресурс чи людський капітал є продуктом людського потенціалу, який можна використати на мікро-, макро- чи національному рівні з метою досягнення кращих показників економічного розвитку та суспільного блага. На розвиток впливають такі фактори: забезпечення високих освітніх показників серед населення, ефективне медичне забезпечення, ВВП на душу населення тощо. Для ефективності та дієвості реалізації людського ресурсу у сфері безпеки та оборони необхідно дотримуватися таких основних принципів:

- демократичний контроль за оборонною діяльністю;
- законодавчий нагляд над сектором безпеки;
- демократія, безпека та оборонне планування;
- ефективна кадрова політика;
- забезпечення відповідності загальноприйнятими міжнародним нормам і практиці у сфері оборони;
- ефективне фінансове планування і розподіл ресурсів у сфері оборони;
- економічно ефективно управління і витрати на оборону;
- взаємодія і співпраця оборонного управління та громадянського суспільства [2].

Пропонуємо детально зупинитися на питаннях кадрової політики, рівня матеріального забезпечення та ефективності управління і витрат на оборону. Відтік кадрів зі збройних формувань погіршує рівень обороноздатності країни, негідне матеріальне забезпечення спричинює погіршення морально-психологічного стану військовослужбовців і також стає причиною переходу до праці в інші сфери діяльності країни або ж, у гіршому випадку, міграції населення до інших країн. Важливо розуміти, що в демократичних системах основну роль управління державою відіграє парламент, який визначає основи

збройних сил, у тому числі, і кадрові питання [2]. В Україні роль парламенту належить Верховній Раді, яка зобов'язана ухвалювати рішення стосовно чисельності, складу і структури командування збройними силами. Також Верховна Рада має перейматися питаннями розвитку збройних сил, у тому числі, і кадровими питаннями. Для правильного функціонування служби необхідно відповідально ставитись до мінімального рівня обмеження прав, індивідуальних свобод та свободи слова, а також заборони дискримінації та обмеження законних обов'язків військовослужбовців, аби уникнути перевищення влади тощо. Беручи до уваги практику країн НАТО, необхідно звернути увагу на такі важливі складові:

- встановлення службових відносин;
- доходи;
- додаткові заохочення;
- соціальне страхування [2].

Для того, щоб у військовослужбовців була можливість реалізувати свій потенціал, необхідно надавати можливість просуватися вгору по ієрархічній драбині. Цьому може сприяти кваліфікаційна перепідготовка, курси з підвищення кваліфікації, участь у міжнародних семінарах та навчаннях. Іноземний досвід як ніколи може стати в пригоді. Людські ресурси здатні накопичуватися завдяки навчанню та відповідним стимулам до навчання. Необхідно запровадити систему планування людських ресурсів, управління людськими ресурсами та систему розвитку людських ресурсів. Ці концепції здатні суттєво поліпшити ситуацію у військах і надати можливість військовослужбовцю розвиватися та отримувати за це гідну винагороду. Відтік кадрів зумовлений відсутністю чіткого бачення військовослужбовцями майбутнього збройних сил, відсталістю розвитку оборонної економіки в системі економіки держави, урізання бюджету Міністерства оборони на фоні бюджетів інших сфер діяльності [2].

Сумуючи сальдо міграції населення України з 1990 р. по сьогодні, помітно, що показник від'ємний і становить 349,9 тис. осіб [4]. За посередніми прогнозами ООН, до 2100 р. населення України скоротиться майже вдвічі. Економічні кризи, зниження рівня життя та доходів широким верствам населення, а також невпевненість у майбутньому лише посилює еміграцію суспільства – висококваліфікованої робочої сили до країн із більш ефективними методами управління економікою та державою, вищою середньою зарплатнею, відсутністю її заборгованості перед працюючою ланкою. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 травня 2021 р. сума заборгованості з виплати зарплати становила 3,57 млрд грн. Для порівняння, станом на 1 квітня 2021 р. цей показник становив 3,38 млрд грн., а станом на 1 травня 2020 р. – 2,45 млрд грн. На початок травня 2021 р. основна частка заборгованості з виплати зарплати припадала на промисловість (77,7 %). У професійній, науковій і технічній діяльності цей показник становив 7,2 % [5].

Що стосується ЗС України, то матеріальною винагородою для військовослужбовців є їхнє грошове забезпечення, яке станом на сьогодні є певною мірою недостатнім. Фонд грошового забезпечення на 2019 р. дозволив збільшити розмір грошового забезпечення військовослужбовців не менш ніж на 30 % [6]. Із того часу рівень середньої заробітної плати по Україні зріс на 43 %. Проведення реформи грошового забезпечення, яка передбачає "натовські зарплати" відтермінується з року в рік. Сама ідея законопроекту полягає в доповненні статті Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу".

Що стосується демографічної ситуації в країні, то хотілося б зауважити на досить гострій проблемі сьогодення – скорочення населення. Погіршення природного приросту суспільства бере свій початок ще з 90-х років ХХ ст.: смертність почала перевищувати народжуваність. Відносно висока смертність супроводжується зниженням рівня народжуваності. Якщо протягом перших років з моменту проголошення незалежності України дітей підліткового віку (до 14-ти років) становило 21,5 % від загальної чисельності населення, а людей похилого

віку (від 60-ти років) 11,9 %, то станом на 01 січня 2021 р. показники становили 15,2 % (6279,8 тис.) та 17,4 % (7211,2 тис.), відповідно [7]. Однак середня тривалість життя в Україні зросла, починаючи з 2002 р., коли показник становив 67,3 року. Для порівняння з такими країнами Євросоюзу, як Польща, Естонія та Угорщина, цей показник становив 74,4, 71,3, 72,3 року, відповідно. Згідно з останнім звітом ООН тривалість життя в Україні становить 72,1 року, у Польщі 78,7, Естонії – 78,8, Угорщині – 76,9 (рис. 1).

Рис. 1. Показники середньої тривалості життя населення України, Естонії, Польщі та Угорщини за період з 2002 по 2019 роки (сформовано на основі даних Програми розвитку ООН "Звіту про розвиток людського потенціалу" [8])

Технологічний прогрес, стрімкий розвиток інформаційних технологій та діджиталізація (оцифрування) становлять неабияку загрозу для доцільності та ефективності використання робочих місць, які можуть бути замінені алгоритмами штучного інтелекту, або ж простіше – автоматизацією робочих місць. На нашу думку, під загрозою скорочення та зникнення можуть опинитися такі професії та зайнятості: бухгалтер, кошторисник, копірайтер, більд-редактор, журналіст, коректор, турагент, менеджер по рекламах, банківський операціоніст, лікар, фармацевт, провізор, юрист, нотаріус, агент з нерухомості, перекладач. Усе це здатне суттєво погіршити рівень розвитку людського потенціалу, який не вдасться реалізувати у вищезгаданих професіях, натомість спеціальності, що тісно пов'язані з інформаційними технологіями, набудуть усе більшого попиту на ринку праці, оскільки людство вже переступило епоху постіндустріального виробництва і ввійшло в наступну – ринок послуг, зокрема віртуальних. Коронавірусна криза призвела до необхідності, у першу чергу, соціального дистанціювання. Навіть після відміни більшості карантинних обмежень роботодавці продовжують додержуватись дистанційного методу роботи, що передбачає роботу "з дому". Оскільки така робота можлива, а виконується вона безпосередньо із застосуванням мобільних телефонів, персональних комп'ютерів, ноутбуків та планшетів, які мають доступ до мережі Інтернет, то і ри-

нок праці змінює свій вектор розвитку, а разом з ним людині необхідно шукати нових можливостей реалізації свого потенціалу.

Важливу роль необхідно приділити розвитку сфери охорони здоров'я та економічному зростанню. Міністерству цифрової трансформації України необхідно стимулювати громадян до розробки сучасних стартапів та проєктів, зареєстрованих на території України та можливості їхньої реалізації по всьому світу. Це дасть можливість притоку кадрів не лише з внутрішньої біржи праці, але й і з зовнішньої. Сплачені податки до бюджету в подальшому будуть розподілені між відомствами, що забезпечують, зокрема, розвиток сфери охорони здоров'я, освіти та науки і збільшення рівня ВВП. Щодо збройних формувань, то процес автоматизації робочих місць не несе великої загрози для скорочення штатів через проблему із фінансуванням та корупційну складову. Закупленого програмного забезпечення для здійснення обліку документів та ведення фінансово-економічної діяльності недостатньо для того, аби покрити всі потреби військових частин через низьку ефективність роботи цих продуктів та мізерну частку наявності їх у масштабах усіх ЗС України.

Проаналізувавши соціально-економічні процеси в Україні, можна дійти невтішних висновків, які свідчать про суттєву втрату людського потенціалу ще на етапі його формування, а також використання. Неможливість лю-

дини реалізувати свій потенціал підриває стійке економічне зростання країни, призводить до незадоволення економічних потреб, а також втрату захисту економічних інтересів країни на всіх рівнях (національний, міжнародний). Розвиток людського потенціалу заради накопичення людського капіталу, досягнення найефективнішого використання його ресурсів, збереження та зростання інтелектуального рівня населення закономірно позитивно впливає на стійкість економічної безпеки, яка є складовою національної безпеки. Показниками ж економічної безпеки, які корелюються з показниками зростання людського потенціалу, є зростання ВВП, рівня та якості життя населення, витрати на освіту та науку, медичне забезпечення та конкурентоспроможність. У

2002 р. ВВП на душу населення в Україні становив 879,0 дол. США, а в 2020 р. цей показник становив 3659,8 дол. США [9]. Інфляція долара США з 2002 по 2020 рік становила 47,41 % [10]. Ураховуючи показник інфляції долара США, рівень ВВП на душу населення в Україні з 2002 р. зріс у 2,8 раза. Для порівняння, у Польщі, Естонії та Угорщині, показник рівня ВВП на душу населення, ураховуючи інфляційні процеси, за той самий період збільшився в 2,03 [11], 2,95 [12] та 1,38 [13] раза, відповідно. На підставі статистичних даних було розроблено графік зміни ВВП у відсотковому співвідношенні з попереднім роком (рис. 2).

Рис. 2. Показники зміни ВВП у відсотковому співвідношенні з попереднім роком за період з 2002 по 2020 роки (сформовано на основі даних зі статистичних служб України, Польщі, Естонії та Угорщини [9, 11–13])

Як видно з рис. 2, суттєвими "провалами" рівня ВВП відносно попередніх років стали 2009 та 2020 роки, світова фінансова криза та пандемія COVID 2019. Недостатня реформованість національної економіки та неефективні дії уряду в докризовий період, різка зміна настроїв та очікувань суспільства і ділових кіл країни та наявність у суспільстві глибокого політичного конфлікту призвели до характерних ознак кризи 2008-2009 років в Україні. Падіння ВВП на душу населення в 2009 р. щодо 2008 р. становив 35,18 %. Для порівняння, ВВП на душу населення в 2020 р. зменшився на 0,95 % щодо 2019 р. на фоні пандемії COVID 2019.

Частка ВВП на оборонні витрати не обов'язково є прямою відповіддю на загрози і ризики як об'єкт протистояння чи заборони або на національні інтереси, які необхідно захищати. Це швидше "суспільний контракт", а також розуміння національних і міжнародних суб'єктів. Важливий чинник визначення частки ВВП, що виділяється на оборону – міжнародні детермінанти. Україна залучена до процесу переговорів з Міжнародним

валютним фондом, Світовим банком та іншими органами міжнародної допомоги або фінансування, тож нерідко рівень оборонних витрат стає предметом переговорів. Навіть тоді, якщо частка ВВП надійно визначена на тривалий проміжок часу, переважно з довготривалим або принаймні середньостроковим горизонтом, інформація про фінансові ресурси може не бути достатньо точною, тому що, як одна з причин, сам ВВП може не бути достатньо точною величиною. Більш надійні дані може надати номінальна вартість оборонних витрат, але кращу інформацію дає загальний бюджет уряду. Із багатьох практичних причин рекомендується, щоб бюджет був багаторічним. Для прикладу, відповідно до Указу Президента України № 196/2021 Кабінету Міністрів України пропонується передбачити в найближчі три роки бюджетне фінансування на безпеку та оборони не менше ніж 5 % від запланованого обсягу ВВП. Для порівняння частки ВВП на утримання та розвиток ЗСУ пропонуємо розглянути рис. 3.

Рис. 3. Показники частки ВВП на Збройні Сили України за 2002–2020 роки (сформовано на основі даних з офіційного сайту Міністерства фінансів України)

Що стосується збройних формувань, то неможливо не згадати про необхідність економічно ефективного управління та витрат на оборону. Головний інструмент комплексного інтегрованого, орієнтованого на результат обліку виконання задач є добре організована діяльність з контролю, яка безпосередньо керується вищим керівництвом. Процеси контролю оборонних витрат можна розділити на два чітких аспекти: економічний і військовий контроль. Економічний контроль можна розглянути у сферах економічних задач обслуговування і діяльності армії, розподілу ресурсів і затрат. Економічні задачі обслуговування та діяльності армії розглядають організацію, виконання й аналіз військового постачання, технічних і медичних матеріалів та послуг.

Військова освіта відіграє велику роль у формуванні позитивних якостей, здібностей та трудових ресурсів серед цивільного населення або майбутніх військовослужбовців. Функціонування військових інститутів під егідою цивільних учбових закладів надає можливість значною мірою розширити список навчальних дисциплін, сформувати в майбутнього офіцера не лише лідерські якості та компетенції у загальновійськових науках, але й можливість вільно володіти знаннями у сферах економіки, права, психології та політології, міжнародних відносин, геодезії, перекладу тощо. Це нарощує потенціал людини не лише як військовослужбовця, але також вузькопрофільного спеціаліста в одній з вищезазначених сфер. Із 2021 р. планується перехід на перспективну систему військової освіти, яка передбачає серйозну кореляцію з кар'єрою офіцера, коли кожному наступному призначенню на вищу посаду передують обов'язкове підвищення рівня військової освіти. При цьому враховується, що в умовах швидких змін тривалі періоди навчання офіцерів у вищих військових навчальних закладах є невиправданими через стрімке старіння

освітнього контенту та, окрім всього іншого, фінансово обтяжливими для держави. До того ж заочна форма навчання в системі військової освіти давно зазнає критики. На зміну тривалим 2-3-річним циклам навчання офіцерських кадрів в університеті, які часто недостатньо пов'язані з офіцерською кар'єрою і не забезпечують отримання актуальних знань та вмінь на конкретному етапі професійного зростання, вводиться системне оновлення професійних компетентностей відповідно до необхідного рівня військової освіти кожні 3–5 років служби, що передбачене проєктом "Розвиток системи військової освіти та підготовки військових фахівців", який затвердив Міністр оборони України в 2018 р. [14].

Щороку ООН публікує звіт "Індекс розвитку людського потенціалу", який включає у себе й індекс освіти, що відображає рівень грамотності дорослого населення (2/3 від загальної кількості населення) та комбінований показник сукупної частки учнів (1/3 значення). У 2002 р. показник становив 0,757, у 2020 р. – 0,799 [8]. Приріст індексу становить 5,55 %. Для порівняння, у Польщі приріст становив 8,08 %, в Естонії – 6,27 %, в Угорщині – 8,31 %. На підставі статистичних даних було розроблено графік індексу освіти (рис. 4).

Із рис. 4 видно, що до початку операції Об'єднаних сил (війни між Україною та Росією) видатки на утримання ЗСУ були критично низькими. Завдяки збільшенню фінансування вдалося наростити військовий потенціал та людські ресурси, а саме:

- фінансування розвитку озброєння та військової техніки;
- випуск казначейських облігацій "Військові";
- військовий податок;
- шефська допомога;
- міжнародна гуманітарна допомога.

Рис. 4. Показники індексу освіти за період з 2002 по 2019 роки
(сформовано на основі даних з офіційного сайту Програми розвитку ООН [8])

Не менш важливе питання – рівність серед усіх верств населення. Нерівність у доходах є однією з причин неможливості реалізувати свій потенціал на належному рівні. Доходи населення як індикатор соціально-економічного розвитку країни є важливим показником суспільного добробуту. Характерною рисою всіх соціально-економічних систем є нерівність у доходах населення, тобто їхня диференціація, яка пов'язана із суттєвими відмінностями в становищі членів суспільства. Диференціація доходів відбувається під впливом як економічних, так і соціальних чинників, якими можуть бути: інтелектуальні здібності і таланти, освітній професійний та кваліфікаційний рівні, обмеженість набутого професійного досвіду, економічний потенціал, обсяг валового національного доходу, а також підприємницькі та творчі здібності, які і формують людський потенціал усього наявного населення, у тому числі, безробітних та непрацездатних. Незначна диференціація доходів стимулює економічний розвиток, а високий її рівень негативно впливає на його темпи, оскільки підриває стимули до праці та знижує її ефективність. Окрім цього, надмірна диференціація доходів погіршує становище найбільш вразливих верств населення, призводить до скорочення середньої тривалості життя, погіршення фізичного здоров'я, а також зумовлює зростання обсягів бюджетних видатків та створює загрозу соціальних конфліктів [15]. Для вимірювання нерівності в розподілі доходів між різними групами населення використовується коефіцієнт (індекс) Джині, який розраховується за часткою доходів, отриманих певною групою населення, і характеризує відхилення фактичного розподілу доходів серед рівних за чисельністю груп населення, від лінії їхнього рівномірного розподілу. Значення індексу Джині відповідає межам від 0 до 100 %: інтервал 33–35 засвідчує високу, 29–31 – середню, 24–26 – низьку і 20–24 – дуже низький ступінь нерівності розподілу доходів [16]. Але цей показник не завжди відображає реальний обсяг доходів населення, оскільки існує господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем – тіньова економіка, а оскільки середні масштаби тіньової економіки в країнах, що розвиваються, становлять у середньому 35–45 %, то можна дійти висновку, що в Україні коефіцієнт Джині не може складатися суто із сухих статистичних даних, а отже, він необов'язково дорівнює 25,36 % [17].

Слідом за нерівністю в доходах важливо приділити увагу проблемі з безробіттям – серйозним викликом сьогодення суспільству. Рівень безробіття в Україні станом на 2002 р. становив 2140,7 тис. осіб. Станом на 2018 р. цей показник становив 1578,6 тис. осіб. На фоні епідемії коронавірусу COVID 2019 в Україні чисельність безробітних сягнула 1700,0 тис. осіб, не враховуючи тієї частини населення, яка перебуває у стані прихованого безробіття. Експерти наголошують, що в середньому по Україні на одне вільне робоче місце претендують близько шести безробітних, тоді як до початку епідемії цей показник становив три особи на одне робоче місце, що пов'язано також зі скороченням робочих місць, звільненням працівників або переведення їх на незручні умови праці. Разом зі збільшенням рівня безробіття в Україні скоротився рівень заробітної плати, що стало першим падінням реальних доходів громадян, починаючи з 2016 р.

Із завершенням 2020 р. більша частина населення адаптувалась до нових умов, які були запроваджені під час боротьби з епідемією коронавірусу COVID 2019, що стала важким ударом для економіки світу та України зокрема. Від наслідків пандемії постраждали підприємства, фабрики та заводи, усі установи, де створені робочі місця для населення і які передбачають, зокрема, роботу в стаціонарних умовах. За розрахунками Світового банку пандемія стала причиною збільшення кількості бідного населення на 150 млн осіб [18]. Міжнародна організація UNICEF у квітні опублікувала звіт, за яким рівень бідності в країні через пандемію зростає з 27,2 % до 43,6 %, а в гіршому випадку – до 50,8 % від усього населення [19], що свідчить про перспективу для близько половини українців жити щомісяця на суму, яка не перевищує прожитковий мінімум. Відповідно до статистики доходів громадян, які нижчі від мінімального прожиткового мінімуму, не враховують можливості отримання заробітних плат у конвертах. Ідеться про "тіньові" заробітки, з яких не сплачуються податки та не здійснюються відрахування до Пенсійного фонду. Як результат більшість людей, які отримують заробітну плату в конвертах, ухиляються від сплати єдиного соціального внеску, що є серйозним порушенням і несе за собою фінансову, адміністративну та кримінальну відповідальність перед роботодавцем. Винятками стають лише випадки інвестицій у

державні облигації, акції та будь-які інші депозити. Здійснення заощаджень неможливе у зв'язку з низькими доходами. Понад 50 % українців економлять на харчуванні й одязі, більше половини доходу йде на комунальні платежі, а решта витрачається на раніше згадані продукти харчування. Фактично, можна стверджувати, що в країні існують лише два класи – бідні та багаті, а середній клас становить близько 1,1 % [1]. За даними Bloomberg Україна лишається серед найбідніших країн світу [20]. Таку ситуацію можна пояснити неефективністю реформ, наявністю високого рівня корупції в Україні та лобіюванням представниками владних структур власних інтересів заради збагачення. За рівнем добробуту наша країна посідає останнє місце серед країн Європейського Союзу. В Україні відсутній добре розвинений механізм перерозподілу доходів, від чого 10 % найбагатших українців, з урахуванням тіньових доходів, більше ніж у 40 разів перевищують доходи 10 % найбідніших верств населення. Саме регулювання доходів громадян державною є важливою складовою управління соціально-економічним розвитком. Як відомо, в Україні з 2001 р. діє державна програма "Стратегія подолання бідності", а також долучення до програми ООН "Цілі розвитку тисячоліття", яка висуває боротьбу з бідністю до пріоритетних завдань. Вирішити поставлені програмами завдання не вдалося по сьогодні.

Аналіз соціально-економічних процесів, які домінують в Україні, призводить до висновків про втрати людського потенціалу, разом з ним і військового на всіх рівнях та погіршення умов його використання:

- відтік ресурсів і капіталів за межі країни;
- занепад економічної системи;
- скорочення робочих місць у країні внаслідок жорсткої конкуренції на світовому рівні та вимирання професій унаслідок процесу автоматизації;
- більша частина населення все ще лишається за межею бідності як наслідок економічних криз та неефективних управлінь економікою та державою;
- депопуляція населення, зменшення народжуваності та зростання смертності;
- рівень безробіття зростає як наслідок економічної кризи та пандемії;
- еміграція кваліфікованих спеціалістів до країн з вищим рівнем життя та заробітком;
- нерівність серед доходів населення, відсутність середнього класу, який може мати високі заробітки для покриття не лише першочергових потреб, а й можливість заощаджувати та інвестувати;

Відповідно до аналізу соціально-економічних процесів можна запропонувати деякі раціональні шляхи вирішення питання втрати людського потенціалу та нарощення військового, а саме:

- створення сприятливого інвестиційного клімату для громадян України, а також для іноземних інвесторів;
- проведення економічно ефективного управління витрат на оборону та безпеку;
- зміна моделі соціально-економічного розвитку задля використання людського капіталу, науки та інновацій;
- підтримка національного виробника, збереження та створення нових робочих місць;
- проведення освітньої реформи з метою запровадження наукових спеціальностей, які будуть актуальними в майбутньому, ураховуючи технологічний прогрес;
- проведення ефективної кадрової політики в ЗС України;
- боротьба з нерівністю доходів населення, створення "середнього класу", забезпечення можливості громадян отримувати гідну винагороду за чесну працю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши і дослідивши стан військового та економічно-соціального регулювання в Україні за останні роки, можна стверджувати, що зрушення у сфері розвитку людського потенціалу є, і вони прямо залежать від: економічного та соціального розвитку країни; нарощення військового потенціалу та ефективного управління ресурсами у сфері оборони; покращення демографічної ситуації; збільшення тривалості життя та ВВП на душу населення; зростання середньої заробітної плати та купівельної спроможності громадян, а також їхня освіченість у питаннях фінансової грамотності та правильного розподілу доходів.

Ситуація, яка склалась у сфері оплати праці та грошового забезпечення військовослужбовців, свідчить про те, що діюча державна політика не здатна забезпечити право працюючих громадян та військовослужбовців на гідну оплату їхньої праці, однак і самі громадяни не завжди належно ставляться до свого трудового обов'язку, часто не виконуючи достатньою мірою функціональні обов'язки. Уряду необхідно стимулювати громадян України до праці на вітчизняному ринку, створювати нові робочі місця та надавати соціальні гарантії, проводити профілактику в боротьбі з інфляцією, виробити діючий механізм у боротьбі з нерівністю доходів населення та провести ряд економічних реформ. Пересічний громадянин не здатний реалізувати свій потенціал за відсутності розуміння раціонального інвестування власних коштів задля саморозвитку, а не лише задоволення першочергових потреб, таких як комунальні платежі та витрати на харчування. Необхідно впроваджувати ефективну кадрову політику та управління економікою ЗСУ за стандартами країн НАТО.

Вирішення проблеми розвитку та відтворення людського потенціалу можливе за умови стабільного соціально-економічного розвитку, що неможливе без створення нових робочих місць, надання гідної заробітної плати, яка за умови достатнього професійного навантаження дасть змогу громадянам не лише купувати товари першої необхідності, сплачувати податки та комунальні платежі, але й заощаджувати, інвестувати в саморозвиток та активи, депозити, страхування життя та медицину. За умови достатньо високого рівня життя, рівності доходів населення, перспективи зростання середнього класу та створення сприятливих умов для боротьби з бідністю громадяни України зможуть приймати обґрунтовані та ефективні рішення в реалізації свого потенціалу.

Список використаної літератури

1. Самооцінка домогосподарств України рівня своїх доходів : стат. зб. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zbsdurd2018.pdf (дата звернення: 10.07.2021).
2. Флурі Філіп Х. Розбудова безпеки і оборони : монографія / Філіп Х. Флурі, Віллем Ф. ван Ікелен. – Женева : Київ, 2006. – 194 с.
3. Пейн Д. Витрати на оборону та економічне зростання : навч. посіб. / Д. Пейн, А. Саху. – Оксфорд, 1993. – 143 с.
4. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002–2020 роках : офіц. сайт / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/mr/mrn_tm_02_20_ue.xls (дата звернення: 10.07.2021).
5. Сума заборгованості з виплати заробітної плати по регіонах : офіц. сайт / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/prc_rik/zab_reg_9_7-2021_ue.xls (дата звернення: 10.07.2021).
6. Фонд грошового забезпечення на 2019 рік дозволить збільшити розмір грошового забезпечення військовослужбовців не менш ніж на 30 %. Міністерство оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2019/01/09/fond-groshovogo-zabezpechennya-na-2019-rik-dozvolit-zbilshiti-rozmir-groshovogo-zabezpechennya-vijskovosluzhbovciv-ne-mensh-nizh-na-30> (дата звернення: 10.07.2021).
7. Населення: розподіл постійного населення за окремими віковими групами : офіц. сайт / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/nas_rik/nas_90-2020.xlsx (дата звернення: 10.07.2021).

8. Education index. Програма розвитку ООН "Звіт про розвиток людського потенціалу". URL: <http://www.hdr.undp.org/en/indicators/103706> (дата звернення: 10.07.2021).
9. Валовий внутрішній продукт України з 2012 по 2021 рр. : офіц. сайт / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 10.07.2021).
10. Калькулятор інфляції в США. URL: <https://www.statbureau.org/ru/united-states/inflation-calculators?dateBack=2002-1-1&dateTo=2020-12-1&amount=879> (дата звернення: 10.07.2021).
11. Статистика ВВП в Польщі. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B0%D0%92%D0%92%D0%9F> (дата звернення: 10.07.2021).
12. Статистика ВВП в Естонії. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%AD%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%92%D0%92%D0%9F> (дата звернення: 10.07.2021).
13. Статистика ВВП в Угорщині. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B8%D1%8F%D0%92%D0%92%D0%9F> (дата звернення: 10.07.2021).
14. Які зміни чекають на військову освіту : офіц. сайт / Армія Inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/04/yaki-zminy-chekayut-na-vijskovu-osvitu/> (дата звернення: 10.07.2021).
15. Булавинець В.М. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан / В.М. Булавинець, О.І. Заклекта // Електронний журн. "Ефективна економіка", 2017. – № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870> (дата звернення: 10.07.2021).
16. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: монографія / Н.М. Холод. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 442 с.
17. Індекс Джині-2020 у світі: яким був розрив між багатим і бідним населенням : офіц. сайт / Аналітичний портал "Слово і діло". URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/index-dzhyni-2020-sviti-yakym-buv-rozryv-mizh-bahatym-bidnym-naselennyam> (дата звернення: 10.07.2021).
18. COVID-19 to Add as Many as 150 Million Extreme Poor by 2021 : офіц. сайт / Світовий банк. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/07/covid-19-to-add-as-many-as-150-million-extreme-poor-by-2021> (дата звернення: 10.07.2021).
19. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність : офіц. сайт / UNICEF. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf?fbclid=IwAR3rzhGYwVq7Au-jIRm-k939RsULvvt-LN9kRPT_OkZNzWxwJVJML1nEqw (дата звернення: 10.07.2021).
20. Ukraine remains in the top ten poorest countries – Bloomberg : офіц. сайт / Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/03/3/622245> (дата звернення: 10.07.2021).

References

1. Self-assessment of households in Ukraine of their income level: Statistical collection. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/08/zb_sduord2018.pdf (application date: July10, 2021). [In Ukrainian].
2. Philip H. Floory, William F. van Yekelen. (2006). Defense & Security development. Geneva-Kyiv. [In Ukrainian].
3. Payne J., Sahu A. (1993). Defense Spending & Economic Growth. Oxford. [In Ukrainian].
4. Migration of the population by type of locality in 2002-2020: State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/>

operativ2021/ds/mr/mrn_tm_02_20_ue.xls (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

5. The amount of arrears of wages by region: State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/prc_rik/zab_reg_97-2021_ue.xls (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

6. The cash support fund for 2019 will increase the amount of cash benefits for servicemen by at least 30%: Official site of the Ministry of Defense of Ukraine. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2019/01/09/fond-groshovogo-zabezpechennya-na-2019-rik-dozvolit-zbilshiti-rozmir-groshovogo-zabezpechennya-vijskovosluzhbovcziv-ne-mensh-nizh-na-30>. (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

7. Population: Distribution of permanent population by separate age groups: State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/nas_rik/nas_90-2020.xlsx (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

8. Education index: United nations development programme URL: <http://www.hdr.undp.org/en/indicators/103706>. (application date: July 10, 2021). [In English].

9. Gross domestic product of Ukraine from 2012 to 2021: Official site of the Ministry of Social Policy of Ukraine. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

10. USA Inflation calculator URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

11. Poland GDP Statistics URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B0%D0%92%D0%92%D0%9F> (application date: July10, 2021). [In Ukrainian].

12. Estonia GDP Statistics URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%AD%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%92%D0%92%D0%9F> (application date: July10, 2021). [In Ukrainian].

13. Hungary GDP Statistics URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B8%D1%8F%D0%92%D0%92%D0%9F> (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

14. What changes await military education: Army Inform official website. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/04/yaki-zminy-chekayut-na-vijskovu-osvitu/> (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

15. Bulavynets V., Zakleka O. (n. d.). Income inequality in Ukraine: factors and current state. Electronic journal "Effective Economy". [In Ukrainian]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870> [In Ukrainian].

16. Holod N.M. (2009). Income distribution and poverty in transition economies. Lviv: publishing center by Ivan Franko. [In Ukrainian].

17. Gini 2020 index in the world: what was the gap between rich and poor: Analytical portal "Word and deed". URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/index-dzhyni-2020-sviti-yakym-buv-rozryv-mizh-bahatym-bidnym-naselennyam>. (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

18. COVID-19 to Add as Many as 150 Million Extreme Poor by 2021: World Bank Official Site URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/07/covid-19-to-add-as-many-as-150-million-extreme-poor-by-2021>. (application date: July 10, 2021). [In English].

19. Combating COVID-19 in Ukraine: Initial Poverty Impact Assessments: UNICEF Official site URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf?fbclid=IwAR3rzhGYwVq7Au-jIRm-k939RsULvvt-LN9kRPT_OkZNzWxwJVJML1nEqw. (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

20. Ukraine remains in the top ten poorest countries – Bloomberg: Official site "Economic Truth". URL: <https://www.althoughda.com.ua/news/2017/03/3/622245>. (application date: July 10, 2021). [In Ukrainian].

Надійшла до редакції 13.10.2021

A. Syzov, PhD in Economic Sci.

alik_sizov@ukr.net,

O. Koval, Postgraduate Stud. Scientific and Organizational Department of the Military Institute

kovaloles@gmail.com

Taras Shvchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HUMAN POTENTIAL IN THE PART OF THE DEFENSE ECONOMY STATE

The issue of human potential development as one of the main sources of human capital and intellectual work in the field of defense of the country and in the country as a whole is studied. The problems of loss of human potential at the stages of its creation by analyzing the socio-economic and military situation in Ukraine, including demographic changes, changes in gross domestic product, income inequality in comparison with some European countries, the principles of personnel policy in the Armed Forces of Ukraine, management and defense spending in terms of the share of the state budget in the field of defense. The results of the analysis indicate a high level of inequality among the population of Ukraine, low purchasing power, the fact that there is a large arrears of wages, which negatively affects the ability to reproduce human abilities, as well as problems with compliance with international norms and practices. defense. An imbalance in the income of the population between the poor and rich classes, as well as the absence of the middle class. It is determined that it is expedient to create a favorable investment climate for the citizens of Ukraine, change the model of socio-economic development for the use of human capital, development of science and innovation, attract foreign investment, support national producers, preserve and create new jobs, carry out educational reform. scientific specialties that will be relevant in the future, taking into account technological progress, combating income inequality, creating a "middle class", and providing opportunities for citizens to receive a decent reward for honest work. Despite the significant growth of economic indicators, Ukraine is still characterized by a high level of poverty. This problem is solved in developed countries through adequate and effective state policy in the field of economic security, support of the national producer, creation of favorable conditions for investment processes, jobs, ensuring adequate financial support in the field of health, education and science.

Keywords: human potential, military potential, gross domestic product, economic security economic security, human capital.